

ESTRAT CRÍTIC

Revista d'Arqueologia

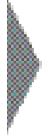
Número 4, 2010

Col·lectiu Estrat Jove

UAB

Universitat Autònoma
de Barcelona

La Toponímia. Una font al servei de l'arqueologia.

Els exemples dels estudis efectuats en el Comtat de Manresa i la part Nord-Occidental del Comtat d'Osona

Adrià Cubo

Estudiant d'Història a la Universitat Autònoma de Barcelona
Adrian.Juan.Cubo@campus.uab.cat

Jordi Plans

Llicenciat en Història a la Universitat Autònoma de Barcelona
Jordi.Plans@campus.uab.cat

Resum

Aquest article té com a objectiu donar a conèixer una de les eines que té l'arqueòleg a l'hora de fer els seus estudis sobre el territori com és la toponímia, explicant mitjançant dos exemples concrets l'evolució dels topònims que fan referència a assentaments rurals, fent especial referència a les *villae* i els *villare*. Veient l'evolució i limitacions d'aquests dos exemples toponímics durant l'Alta Edat Mitjana.

Paraules clau: Toponímia, *villa*, *villare*, Tardo Antiguitat, Alta Edat Mitjana

Abstract

This article aims to introduce the tools of the archaeologist who has also done his research on the territory as place names, using two concrete examples to explain the evolution of place names that refer to rural settlements, making special reference to villae and villare. Seeing the evolution and limitations of these two examples toponymic during the Middle Ages.

Keywords: *Toponymie, villae, villare, Late Antiquity, Middle Ages.*

Introducció

La toponímia no deixa de ser un tipus de restes arqueològiques que han perdurat fins als nostres dies (Marcet, 2004), informant-nos, entre d'altres coses, de les característiques físiques que té l'indret al qual donen nom, així com també de l'època històrica que aquesta zona té (Jiménez, 2006). Tot i això, creiem, tal i com va dir Moreu Rey ja fa un temps, que podem considerar la toponímia com una ciència que té per objectiu l'estudi dels noms de lloc o topònims, entenent com a noms de lloc tots aquells termes que designen indrets d'hàbitat, tant actuals com antics. Aquesta ciència també s'encarrega de l'estudi dels noms de relleu (orònims), els llocs on hi transcorre l'aigua (hidrònims) i les vies de comunicació, tant si es tracta de noms que s'utilitzen avui dia com si es tracta de noms en desús (Moreu Rey, 1965). Només cal dir que els noms de lloc els posa la gent en un moment concret per referir-se i identificar aquests llocs.

La intenció d'escriure aquest article, no és altre que la de demostrar com la toponímia pot ser una eina molt eficaç per a realitzar un estudi previ a la realització de prospeccions arqueològiques, així com d'intervencions arqueològiques. Aquest estudi pot ajudar a l'investigador, entre d'altres coses, a conèixer d'una forma acurada el territori que vol estudiar, i, alhora, pot determinar quins indrets són més interessants per a dur-hi a terme una prospecció arqueològica. Per tant podríem dir, en termes arqueològics, que la toponímia és la prospecció documental prèvia a la prospecció arqueològica. Cal dir, per això, que la toponímia també pot aportar certs errors (Fernández, 2006), que també seran tractats en aquest article.

La Toponímia, una forma d'observar el passat

Com hem dit, la toponímia no és res més que una font, important, d'informació, que pot ajudar a l'investigador a estudiar un territori

concret. Tot i que sempre s'ha tendit, generalment, a estudiar la toponímia Major per a la realització de certes investigacions, no es pot deixar de banda a la toponímia Menor, ja que la combinació d'aquests dos tipus de toponímia ens pot aportar un coneixement més extens de la zona que es vol estudiar (Castaño, 2007).

La informació que ens pot aportar aquest estudi toponímic pot ser descriptiva, informant-nos de les característiques físiques de la zona on està fixat aquell topònim, però també ens pot aportar un tipus d'informació de caire més històric, ja que certes tipologies de topònims els podem relacionar en una etapa històrica concreta, informació que podem extreure gràcies a la seva etimologia (Coromines, 1995), com per exemple l'època musulmana (Folch, 2003), com també ens pot aportar una informació de caire arqueològica, informant-nos de possibles jaciments arqueològics (Martí, 2001).

Val a dir, per això, que un estudi toponímic no es pot basar, exclusivament, en la toponímia actual, sinó que aquesta s'ha de combinar amb la toponímia que es troba en la documentació escrita, que, en moltes ocasions, la documentació és d'època altomedieval, per als estudis de prehistòria, història antiga o història medieval, o documentació contemporània a l'època que s'està estudiant. En el cas de la utilització de documentació altomedieval, no sempre hi trobarem, en el buidatge d'aquesta documentació, topònims referents a l'alta edat mitjana, sinó que en aquesta documentació també hi podem trobar referència a emplaçaments d'època prehistòrica, i d'època antiga (Carneiro, 2000).

Així, doncs, aquest tipus d'estudi pot ajudar tant a l'historiador com a l'arqueòleg (Fernández, 1985), ja sigui en estudis de qualsevol època històrica. En el cas de l'historiador, l'estudi toponímic el pot ajudar a delimitar el territori que estudia, mentre que en el cas de l'arqueòleg, l'estudi de la toponímia li pot permetre realitzar tot de mapes toponímics que el poden ajudar a localitzar tot de jaciments arqueològics.

Possibles errors adjacents als estudis toponímics

En la introducció d'aquest article ja hem mencionat que els estudis toponímics ens poden aportar grans quantitats d'informació, però a la vegada, poden provocar errors en les recerques efectuades, i que per tant, s'han de tenir en compte abans de realitzar aquests tipus d'estudis (Fernández, 2006).

En primer lloc, s'ha de tenir en compte que la toponímia no és un element estàtic en la societat, sinó que aquest element pot variar, ja que hi ha topònims que han desaparegut, mentre d'altres s'han anat creant al llarg del temps (Castaño, 2007). En aquest sentit, en la documentació emprada per a la localització d'aquests topònims, ens trobarem, en diverses ocasions, que no podrem localitzar, en el territori, tots els topònims documentats, a causa de la seva desaparició. De la mateixa manera, podrem trobar topònims que s'han implantat al territori en l'actualitat, però que ens poden fer pensar en possibles topònims de cronologia més antiga.

En segon lloc, s'ha de tenir en compte que hi ha topònims mal interpretats, els quals poden donar a lloc a errors d'estudi. En aquest sentit, un exemple clar podria ser el del topònim "cirera," el qual segons uns, derivaria de l'arbre fruiter (Coromines, 1995), mentre que per altres, aquest topònim derivaria de l'àrab "hîrasa," significat una torre de vigilància (Balaña, 2001). Un altre exemple de mala interpretació, pot ser la que s'ha fet del topònim "vilar," el qual no se'n sap l'origen de forma concreta. (Pitz, 2002). Per tant, creiem que per fer un estudi els toponímics hem de tenir molt clar l'etimologia dels diversos topònims que ens puguin aparèixer, així com de la seva creació i supervivència en el temps, veient l'evolució que poden patir dits topònims, ja que a vegades el seu significat evoluciona amb el temps.

En tercer lloc, s'ha de tenir en compte que els topònims es poden haver desplaçat durant el temps. Això vol dir que a l'hora de fer prospeccions, la ubicació actual del topònim

que es vol prospectar no ens indica l'indret concret on hi poden haver les restes arqueològiques, sinó que aquestes possibles restes es poden trobar als voltants de la situació geogràfica actual d'aquest topònim.

En quart lloc, hem de tenir present que tot estudi toponímic no deixa de ser una visió parcial de com estava habitat un territori concret en una època concreta. Hem de tenir en compte que no s'ha conservat tota la documentació que fa referència a un territori concret, car aquesta pot haver desaparegut, o es pot haver destruït. A més a més, en la documentació no hi trobarem tots els topònims existents, sinó que només hi apareixeran els mínims necessaris per a fer aclaridor el document en el qual estan mencionats.

Les *villae* i els *villare*: conceptualització i evolució d'aquests topònims

Estudis recents, tant històrics com arqueològics, ens mostren que l'origen de les *villae* és d'època alto medieval i no d'època romana. Aquests topònim, en la tardo antiguitat, ve a substituir els antics *fundi* d'època romana. El terme *villa* ja es present en les lleis del regnes visigòtic i merovingi, encara que es un mot poc freqüent i tardà, ja que normalment la designació més usual en època visigoda per referir-se a les propietats fundiàries son els diversos *loca*, *domui*, *casae* o *colonicae*. D'aquesta manera podríem dir que les *villae* vindrien a designar centres agrícoles, dispersos en el territori, sorgits, normalment, i tal i com l'arqueologia està demostrant, al voltant de les antigues *domus* romanes dintre del *fundi*, i que tindrien el seu origen en el transcurs del segle VI perdurant, en alguns casos, fins a mitjans del segle VIII d.C. (Martí, 2004, 2006; Wickham, 2008).

En aquest casos el prefix *villa-* es pot relacionar a un assentament rural sorgit prop d'un antic assentament romà en el segle VI.

És possible que en alguns casos s'hagi mantingut fossilitzat el topònim, un topònim que no té perquè desaparèixer en època islàmica, ja que és possible que aquest assentaments es mantinguessin durant, almenys un curt període de temps, sota domini andalusí, com podem observar en el cas de Vilaclara.

Durant els segles IX i X podem dir que les *villae* són la unitat bàsica de divisió del territori, en la qual podem trobar diversos mots per referir-se a aquesta organització de l'espai, sent molt freqüent la utilització en la documentació del segle IX i X per referir-se a les *villae* com a termes; "in terminio de ipsa villa." Dins d'aquest termes trobaríem diversos llocs d'hàbitat, com podrien ser els *villare* i els diversos loca que trobem en la documentació, que esdevindrien els veritables llocs de residència, en la qual trobaríem les unitats domèstiques de la població, així com les diverses zones de treball i producció agrícola.

Tot i que les *villae* que es van crear durant el segle IX i X en les àrees seleccionades per aquest article normalment apareixen com a termes, designant zones àmplies, podem trobar diverses *villae* en la microtoponímia, és a dir, en punts molt concrets del mapa, i que intuïm que podrien correspondre a una zona habitada d'aquestes termes vilatans, potser la zona més important o centre de la *villa*, entesa aquesta com a terme.

Un cop explicades l'evolució de les *villae* des del seu origen en el segle VI fins al segle XI, creiem que és hora d'explicar una altra forma d'assentament rural en l'Alta Edat Mitjana. D'aquesta manera començarem a explicar els *villare*. Aquests han estat considerats historiogràficament com el resultat del desmembrament dels antics *fundi* romans (Pitz, 2002) però com hem vist en l'apartat anterior sembla ser que aquesta funció l'adquireix la *villa*.

Altres autors consideren que els *villare* són petites parts en les quals es pot dividir una *villa* d'època comtal (segles IX-X), designat petits zones habitades, en les quals, com

podem veure en la documentació, estarien formades per diverses unitats familiars, amb zones dedicades a la producció agrícola, sent petits centres de població concentrada.

En alguns casos trobem que hi ha una confusió a l'hora d'emprar en la documentació el terme *villa* o *villare*, ja que el podem trobar en la documentació una referència a un *villare* i posteriorment el trobem com a *villa*, o al revés.

L'hàbitat rural en el Comtat de Manresa. Estudi toponímic i arqueològic

En aquest punt, hem de començar dient que el Comtat de Manresa es va començar a crear a finals del segle IX i durant tot el segle X, i nosaltres hem assimilant aquest concepte a un àmbit geogràfic, avui dia desaparegut, i que s'estenia al llarg de l'actuals comarques del Bages, parts de l'Anoia, i dels Vallesos Occidental i Oriental. D'aquesta manera, en aquest apartat només analitzarem el topònims que poden fer referència a assentaments rurals que apareixen en la documentació del Comtat de Manresa durant el segle X, tot i com ja hem explicat anteriorment, l'estudi toponímic ens pot aportar informació d'una època anterior a la primera documentació que tenim del topònim, ja que és possible que aquest quedi fixat des d'uns segles abans, i que fent un estudi profund podem arribar a establir-lo en una època o una altra. En aquest cas, podem veure l'exemple de Vila Clara, una *villa* de la tardoantiguitat, que podem dir que és un tipus d'assentament rural fundat *ex novo* en el segle VII, un cop han desaparegut les antigues *domui* romanes en el transcurs del segle VI.

En aquest cas podem dir que el jaciment de Vilaclara (Castellfollet del Boix) està compost per tres grans espais d'habitable, cadascun dels quals presenta a la part davantera un pati a cel obert i habitacions o dependències cobertes amb una llar de foc. La planta

d'aquestes habitacions és trapezoïdal i són construïdes mitjançant murs de pedra seca sense treballar. Són destacables els materials trobats en el transcurs de l'excavació, entre els quals destaquen diversos elements d'una premsa de palanca i tron, pedres circulars d'unes moles d'acció manual, cinc ganivets, una podadora i una esquilla. També s'hi van identificar un forn de pa i diverses sitges dins de les habitacions, i relacionat amb la citada premsa, uns dipòsits i les seves respectives canalitzacions.

L'estudi ceràmic del jaciment és molt complet, la seva majoria correspon a ceràmiques comunes de producció local feta a torneta. No hi apareix ceràmica d'importació romana, però sí un petit nombre de ceràmica comuna africana. Els estudis de termoluminescència han datat les ceràmiques entre els segles VII i VIII.

L'estudi faunístic de les restes òssies ha donat que el 75% de les espècies domèstiques del jaciment són ovicáprids, el 20'9% són bòvids i el 4'1% corresponen a restes de conill, sense poder determinar si eren de conill domèstic o salvatge.

D'aquesta manera podem dir que Vilaclara correspon a un assentament de població rural del qual s'han conservat tres habitacles i una necròpolis, completament destruïda. És un jaciment de tipus agrícola, tot i que la ramaderia també hi és present. S'han trobat diversos elements de premsatge i de moltura, un forn de pa. Pels diversos elements explicats podríem dir que Vilaclara és un assentament completament autosuficient, construït *ex novo*, on produeixen i transformen tot el que necessiten per viure, i on els elements de l'antic comerç romà són inexistents. Tot i que elements com la premsa ens han de fer reflexionar sobre la importància que podria tenir dins d'aquest assentament la producció de vi, que més enllà de satisfer les necessitats dels seus productors, podria arribar a tenir un caràcter comercial a escala local, i fins i tot com a un element de càrrega fiscal sobre la població de Vilaclara.

Vilaclara, doncs, constitueix un clar exemple d'allò que considerem que és una *villa* de l'Antiguitat Tardana, en la qual el topònim ha quedat fixat fins als nostres dies, on podem relacionar el significat toponímic amb un jaciment arqueològic que el representa.

Fins ara hem posat un exemple d'un cas concret d'una *villa*, però en la documentació d'aquesta zona d'estudi, l'antic Comtat de Manresa, trobem un gran nombre de *villae*. A l'hora d'analitzar els diversos topònims *villa* que s'han extret de la lectura dels documents del Comtat de Manresa, s'intentarà distingir entre aquells topònims que puguin fer referència a un hàbitat tardo antic com els explicats anteriorment, i aquells que es relacionen amb la implantació del regne franc, on el terme *villa* ha variat o ampliat el seu significat. En aquest punt és interessant veure com en la documentació del segle IX i X les *villae* fan referència a un terme administratiu més o menys ampli, però el topònim d'aquestes *villae* queda fossilitzat en un punt molt concret del territori, és a dir en la microtoponímia, que ens podria estar indicant una part habitada d'aquests termes vilatans.

Respecte a les referències de *villae* tardoantigues, l'única que segurament és anterior a la creació del Comtat de Manresa és la *Villa Pardines*, segons Coromines, el topònim *pardines* faria referència al lloc on hi ha una casa en runes, i que podria designar un lloc d'habitatge anterior al segle X. També trobem tres *villae* antigues, tot i que la designació d'antiga ens pot fer pensar en un assentament més antic a la primera referència en la documentació, fent una lectura dels mateixos documents podem extreure que en el segle X aquestes *villae* estan habitades, el que no podem saber és si aquestes ja eren habitades abans d'aquest segle o no.

Així, trobem el cas de *Villa Antiga*, prop de la ciutat de Manresa. Aquesta *villa* és la que es documenta en el 982, el comte Borell II fa una donació d'un alou al monestir de Sant Benet de Bages, en el qual es reserva l'usdefruit a favor de Donadeú, Bradilà, Todalec sacerdot,

Esperandeú, Miró, Todegell, que hauran de donar anualment la tasca i tres lliures de cera el cenobi: *"Et est ipsum alaudem cultum vel ermum com kasalibus in comitatu Minorisa, in agencias de Villa Amara, locum que dicunt villa Antiga. Et afrontat ipsa villa Antiga cum ipsas terras cultas et ermas: de horiente in summitate de ipsa serra vel in terra de Nuredino, de meridie in ribulo Telarios vel in medio flumen Lubricato, de occiduo similiter vel in medio flumen Lubricato, de circi in ipsum aragal qui discurrit in tempore pluviarum vel in rocha qui est prope ipsa turre de Seniofredus vicario vel in ipso Gradel"*.

A partir d'aquest document podem saber que aquesta *Villa Antiga* estava habitada a finals del segle X, també trobem una referència explícita a una *villa*, diguem-ne "física", el lloc on resideix una població, és a dir, que aquesta *villa* no fa referència a un terme ample, sinó a un lloc molt concret del territori.

D'aquesta manera, de l'anàlisi de la documentació del segle X pertanyent al Comtat de Manresa podem documentar fins setanta-dos mencions a vil·les, trobant un total de trenta-una vil·les diferenciades.

D'aquests topònims s'intentarà explicar aquelles *villae* que estan compostes per adjectius, antropònims, i aquelles que tenen una designació agrícola i/o ramadera.

Els adjectius ens donen una de les principals informacions que es pot extreure etimològicament d'un topònim, sobretot en els casos en què el prefix *villa-* va acompanyat d'algun nom que fa referència a una espècie vegetal o animal és, si més no, la principal activitat productiva que es deuria portar a terme en aquell assentament o del seu entorn més immediat.

D'aquesta manera trobem l'exemple de *Villa de Ordeos*, aquesta *villa* situada prop de la ciutat de Manresa, apareix en la documentació en tres ocasions. La primera d'aquestes mencions data de l'any 970, en el context d'una compra-venda d'unes vinyes, aquestes vinyes estaven situades "*in villa de*

Ordios". En aquest cas podem parlar d'una *villa* composta amb un nom d'una espècie vegetal genèrica com és l'ordi.

També trobem *villae* que van seguides d'una referència a un lloc, normalment ens indiquen les característiques físiques, és a dir si estan situades en pla, en un lloc sec o humit, etc., són aquestes *villae* les que etimològicament ens donen una informació addicional de les característiques que condicionaven aquell terreny.

Aquest és el cas, per exemple, de la *villa Rara* o *Rasa*, aquesta ens apareix en la documentació fins a cinc ocasions. Segons Joan Coromines, designaria un lloc pla o ras. La primera referència que tenim d'aquesta *villa* és de l'any 960, en la qual es ven una peça de terra en "*In terminio de valle Nespola, in locum que dicunt vila Rara*".

En canvi, *villae* seguides d'un antropònim ens aporten informació sobre la titularitat de la *villa*, possiblement el seu primer possessor, ja que és possible que la *villa*, durant la seva existència, mantingués el nom del seu primer propietari, quedant fossilitzat, fins i tot, en el mapa durant segles. En aquest apartat es pot fer un estudi sobre l'origen de l'antropònim, primerament distingint-lo, és a dir, si és un nom d'origen llatí o germànic, i després intentar contextualitzar-lo en època visigoda o franco-comtal. D'aquesta manera intentar establir la cronologia d'aquesta *villa* per saber si estem davant d'una possible *villa* tardoantiga o una comtal, tot i que és un estudi molt complicat perquè és gairebé impossible establir tal distinció entre antropònims germànics d'origen got o franc.

Un exemple d'una *villae* seguida d'un antropònim és el cas de l'actual municipi de Vilomara. Aquesta *villa* en la documentació apareix com *Villa Amara*, aquest nom provindria del nom llatí *Amarus*, i que la trobem en dues ocasions en la documentació, totes dues per referir-se a un terme.

En la documentació del segle X trobem aquestes *villae* referint-se a un terme, per tant

hem de pensar que poden estar referint-se a llocs amplis, sovint, i com hem explicat, podem arribar a definir físicament gràcies a les *villae* descrites més amunt, però en altres casos a partir dels diversos documents podem internar-nos una mica més en l'estructura d'aquestes.

Tot i que les *villae* tenen termes propis, aquestes poden estar incloses en un terme major, siguin termes castrals o no. Per exemple trobem la *villa comitale*, aquesta està situada dins dels termes del castell de Castelltallat. També ens podem trobar amb una *villa* dins del terme d'una altre *villa*, com és el cas de la *villa antiqa*, situada "*in agacentias de Villa Amara*". També trobem el cas de la Villa Clara, situada en l'actual poble de Sant Martí de Torroella, que sabem que estava dins del terme de la ciutat de Manresa; "*in agazencias de ipsa civitatem, in lochum que vokant Villa Clara*".

Arqueològicament, en la nostra zona d'estudi, no tenim gaires jaciments rurals excavats del segle IX i X. Tot i així, tenim la sort, novament, de poder relacionar el topònim *villa*- i una jaciment. Així, en la documentació trobem un referència a la *villam Matatcanis* de l'any 989, encara que en un document de l'any 938 trobem una referència a la "*via que vadit per Matacanis*". D'aquesta manera, en el transcurs de l'excavació de la *domui* romana de Matacans (Artès) es va poder documentar una fase dels segles IX al XII. S'hi va excavar una habitació amb una sèrie de sitges, i abundant ceràmica gris. Aquesta habitació seria de grans dimensions, encara que només s'han pogut trobar dos dels murs que formarien un angle recte, les dimensions d'aquestes són de 9,5 m i 8m, el que demostra les grans dimensions que podria haver tingut aquest àmbit. La duració d'aquesta estança es pot emmarcar fins mitjans segle XII, ja que després s'hi construí el mas baix medieval (Daura et al., 1995).

Un cop vist algunes de les *villae* del Comtat de Manresa, analitzarem alguns dels *villare* que apareixen en la documentació. Aquests apareixen en la documentació, normalment,

en contextos de compra-ventes i donacions de cases, terres i vinyes. Aquestes transaccions es situen dins d'un *villare*. Els *villare* documentats en el Comtat de Manresa són quinze, sent en la seva majoria *villares* compostos d'antropònims. Tot i així, documentem tres d'aquestes amb un adjectiu. Dels quinze *villares* documentats, cap d'ells apareix dins d'un terme d'una *villa*, sinó que apareixen normalment dins de termes castrals o de valls.

Per exemple, El *villare* de Durabile ens apareix en un document de l'any 957 en el qual els esposos Argeric i Gontícia venen l'alou de "*Durabile, que vocant Ganone, genitore meo vel de genitrice mea*" aquest alou estava compost de "*kassas cum curtes et ortos et terra cum ipsos pomiferos et vinea [...] Et in alios locos, in ipso villare qui fuit de Durabile*" i estava situat "*in comitatum Minresa, in terminio kastro Terciolo*".

Un altre exemple és el *villare* de *Brugariolas* o *Brugarolas* (Brugueroles), que apareix per primera vegada en un document de l'any 922. Aquest topònim l'hem pogut documentar fins a quatre cops. Segons Joan Coromines aquest topònim provindria de Brugera, que significaria terra amb veïnat de poques cases.

El primer d'aquests documents és el de l'any 922, en el qual Asnar i els seus fills venen a Gondereng i Solímia "*kasa cum curte et ortos et vineas et terras cultas vel incultas, et est ista omnia in comitatu Menresa, in apenditio de castro Terciolo, in villare que nominant Brugairoles vel in eius territorio*". De l'anàlisi d'aquest document podem veure com aquest *villare* hauria estat habitat, com a mínim, a finals del segle IX, ja que Asnar i els seus fills "*vindimus vobis omnem ereditatem nostram qui nobis advenit de parentum nostrum vel de aprisionem vel de comparisonem*". És a dir, que tenen aquesta terra i casa per aprisió, des de fa més de trenta anys en el *villare* de Brugaroles.

Un cop explicats els *villare* i les *villae*, analitzarem aquells topònims que fan referència a llocs d'hàbitat, però que no els

podem classificar dins de l'apartat de vil·les ni vilars, ni en cap altre tipologia d'assentament rural perquè en cap document apareixen com a tal, però com hem vist en alguns casos estudiats, com el cas del topònim Carner, que apareix documentat com a vil·la, però que sovint el podem trobar com a *locum que vocant ad ipso Carner*, podem dir que fa referència a assentaments. En el cas concret de Carner hem pogut documentar-lo com a *locum* i com a *villa*, però en altres topònims no tenim aquesta sort, tot i això, a partir de la lectura dels documents podem veure com descriuen llocs e indicis de poblament. D'aquesta manera podem veure com hi ha topònims que ens designen llocs d'hàbitat sense que es designi cap tipologia d'hàbitat, i a falta d'una informació arqueològica que ens reveli el tipus d'hàbitat que hi pogués haver i comparar-los amb altres exemples excavats, i a més tenir la sort de trobar el topònim fossilitzat, no els podem incloure en cap tipologia d'assentament. D'aquesta manera, a partir dels diversos *locum* que hem pogut documentar analitzarem alguns d'aquests llocs.

Un d'aquest llocs pot ser el de Uliastrelo. En un document de l'any 938 trobem la venda d'unes cases, unes terres i unes vinyes "*in comitatum Menresa, in terminio de valle Nespola, in loco que dicunt Uliastrelo*". No tornem a tenir cap notícia més d'aquest topònim fins a l'any 984, en la qual el comte Borell II de Barcelona i Osona ven l'alou que té "*in commitato Minorisa, in terminio de Nespola, in locum que ubi dicunt Uliastrelo*" aquest alou estava compost per "*terras, vineas, casas, casalibus, curtis, curtilibus, ortis, ortalibus, arboribus, pomiferis, garriciis, galndiferis, pascuis*".

Tot i que hi ha molts altres exemples de topònims que es poden analitzar en aquest aparat he escollit aquest exemple per reflectir la seva situació, i comprovar que hi ha molts topònims que fan referència a llocs poblats i que es poden analitzar i rastrejar en el territori igual que les *villae* i els *villare*, i que en la documentació no difereixen d'aquest últims, ja que es venen, compren i donen cases,

terres, vinyes, arbres, etc., amb les mateixes condicions que en les vil·les i vilars, però és gràcies a l'anàlisi dels documents que ens indiquen que en aquests topònims o llocs hi havia un poblament, ja que per si sols no ens donen gaire informació.

L'hàbitat de la part Nord-Occidental del Comtat d'Osona a través de la toponímia. Les *villae*, els *villare*

En un territori format per uns 400 Km², el qual és conegut, actualment, com a Lluçanès, i que està situat a la part nord-oest del qual va ser el Comtat d'Osona, hi trobem també, una gran representació dels topònims referits a *villae*, i *villare*.

Pel que fa a les *villae*, en la documentació altomedieval hi podem trobar un total de 21 topònims, els quals els podem situar en un context altomedieval. Tot i que a través de la documentació, no podem saber els límits exactes d'aquestes vil·les, car en molts casos la referència documental serveix per a situar en el territori unes possessions que són intercanviades, o donades, sí que hi podem trobar la situació geogràfica de la possible *domus* que controlava els territoris de la vil·la. Podem observar, doncs, com aquestes *domus* estaven situades, bàsicament, a la part sud del Lluçanès, aposentant-se, la gran majoria, en petites valls i al costat de cursos fluvials. Encara que hem d'entendre que els territoris que comprenien aquestes vil·les eren molt més extensos, i englobaven diverses valls i diversos cursos fluvials que servien per a dur a terme la seva activitat agrícola.

Un cop vista la informació primària que trobem en la documentació, podem observar com aquests topònims s'han format seguint tres pautes diferents. En primer lloc, podem observar com el topònim d'un seguit de vil·les està format per un adjectiu que va al darrere de la paraula vil·la. En aquest sentit, en la documentació estudiada hi trobem un total de tres topònims que fan referència a aquest tipus de denominació. També en aquest

sentit, els adjectius trobats ens indiquen una característica d'aquell assentament, tal i com pot ser el cas de *Vilanova*, el qual fa referència a una vil·la de nova construcció.

En segon lloc, podem observar com els noms d'algunes d'aquestes vil·les està format per la paraula vil·la, seguida d'una referència a un lloc. En el cas de la zona estudiada, hi podem trobar un total de 9 topònims que estan formats d'aquesta manera, on les referències trobades darrera de vil·la, ens indiquen indrets de la zona estudiada, els quals ens poden servir per a situar-hi aquestes vil·les. Un exemple podria ser el de *Villa Decollatus*. En aquest cas, aquest topònim està format per dos topònims, ja que *Decollatus*, el trobem mencionat en altres documents, sense que en aquestes altres mencions faci referència a una vil·la.

En tercer lloc, observem com un total de 9 topònims estan formats per vil·la, més un antropònim. En aquest sentit, pensem que aquests antropònims fan referència als propietaris de la vil·la, encara que no necessàriament, aquests propietaris han de ser contemporanis a la redacció del document. En aquest sentit, molt possiblement, aquests antropònims fan referència, únicament, als primers propietaris de la vil·la, pensant, doncs, que aquest topònim no varia cada vegada que canvia de propietaris.

Cal dir, per això, que la localització actual d'aquestes vil·les no és gens fàcil, ja que tot i que en la documentació haguem trobat un total de 21 topònims, només n'hi ha 15 que hagin restat fossilitzats en la toponímia actual. Tot i que aquests topònims fossilitzats poden haver sofert certs canvis, tal i com hem vist anteriorment, aquesta fossilització ens pot ajudar a localitzar les possibles restes arqueològiques d'aquestes vil·les, ja que ens permeten centrar, d'una forma més concreta, el marc geogràfic a on s'hi poden realitzar les prospeccions. La ubicació dels 6 topònims que no han restat fossilitzats en la toponímia actual, serà més difícil, i s'haurà de realitzar a través de les ubicacions que

apareixen en el text, encara que no sempre es podrà trobar una localització de cada topònim.

A part de les *villae*, a la zona estudiada també hi trobem topònims referits a *villares*. Pel que fa a *villares*, hi trobem un total de 17 topònims, els quals, igual que les *villae*, estan repartits arreu del territori, encara que la gran concentració es troba a la part sud del Lluçanès, on la major part, també es troben al costat de cursos fluvials i de petites valls. A més a més, com en el cas de les vil·les, en el cas dels *villare* ens podem trobar amb una problemàtica semblant, ja que els esments documentals solen fer referència a la part habitada d'aquests indrets, essent, doncs, molt difícil poder saber quin territori real ocupaven aquests emplaçaments.

En aquest sentit, podem observar com, en la documentació estudiada, aquests topònims poden estar formats de dues maneres diferents. En primer lloc, ens trobem els topònims formats per *villare*, i seguits per un adjectiu. En el cas del Lluçanès, podem observar com hi ha un total de 3 topònims que fan referència a aquest tipus, on, en tots els casos, els topònims ens indiquen una característica física del lloc on està ubicat el topònim, tal i com podria ser el cas de *Villare Monte Cluso*, el qual ens indica que aquest vil·lar es troba en una muntanya closa.

A part d'aquest tipus, també ens trobem com la majoria d'aquests topònims estan formats per *villare*, seguits per un antropònim. En el cas del Lluçanès, hi podem trobar un total de 15 casos.

En aquest aspecte, podem observar com els antropònims que formen part del topònim, fan referència als noms dels propietaris d'aquests vil·lars, on, en molts dels casos, la persona que dóna nom a aquest vil·lar és viva a la hora d'escriure el document. En aquest sentit, podem pensar com aquest tipus d'hàbitat correspon, tal i com s'ha dit anteriorment, a un tipus d'ocupació molt present durant l'alta edat mitjana (segles IX – XI). Val a dir, per això, que la conservació d'aquests

antropònims, a part d'informar-nos del nom del propietari, ens pot indicar, també, l'ocupació d'aquest territori al llarg de la història. En el cas del Lluçanès, podem creure que els àrabs es van establir en aquest territori quan van conquerir Al-Andalus, ja que un d'aquests vilars s'anomena *Villare Mussarra*.

A diferència de les vil·les, en la toponímia actual només hi trobem un total de 6 topònims fossilitzats. En aquest aspecte, podem pensar com aquesta poca fossilització, és deguda a que els antropònims han sigut més difícils de conservar, ja que aquests han anat canviant a mida que han anat canviant els amos d'aquelles possessions.

Conclusions

A tall de conclusió, podem observar com entre els territoris estudiats, el comtat de Manresa, i la part nord – occidental del comtat d'Osona, s'hi ha conservat, en la documentació estudiada, un total de 53 *villa*, i un total de 31 *villare*, els quals ens permeten, encara que de forma parcial, tenir una idea de com estava estructurat aquest territori durant l'època altomedieval.

Cal dir, per això, que tot i que sabem que aquests dos tipus toponímics ens indiquen indrets d'hàbitat, no podem saber, exactament, què és el que ens indiquen, car són dos termes confusos. En el cas de la tipologia *villa*, hem de tenir clares tres coses. En primer lloc, hem de tenir present, tal i com s'ha vist al llarg d'aquest article, que la seva cronologia és d'època altomedieval, i no d'època romana tal i com ha tendit a considerar la major part de la historiografia. En aquest aspecte, doncs, cal remarcar que aquest tipus d'hàbitat és el que hereta l'antiga funció del *fundi* (Martí, 2006).

En segon lloc, hem de tenir present que hi poden haver *villa* de dues èpoques diferenciades. Unes que van ser emprades durant la tardo antiguitat, les quals poden tenir

una vida llarga, fins el segle X, i d'altres que van ser construïdes, i utilitzades en època comtal, segles IX - X. En aquest aspecte, hem de tenir present que a través de l'anàlisi toponímic, és impossible, en la majoria dels casos, poder saber si el topònim fa referència a una *villa* tardo antiga, o a una *villa* d'època comtal. Només en el cas de *villa Pardines*, trobada a la part nord – occidental del Comtat d'Osona, podem pensar que es tracta d'un assentament pertanyent a l'època tardo antiga, encara que aquesta hipòtesi, s'hauria de comprovar a través de l'arqueologia. Una altra de les coses, que difícilment podrem saber, és l'extensió exacta d'aquests hàbitats.

En tercer lloc, hem de saber que aquest topònim va ser utilitzat, en la documentació de la Catalunya Vella, segles IX – X, com element geogràfic, servint, doncs, per a estructurar el territori, i per a situar, geogràficament, altres elements.

En el cas de la tipologia *villare*, hem de tenir clar que ningú sap exactament el seu significat. Una part de la historiografia pensa que és el tipus d'hàbitat hereter de les *villa* (Sabaté, 1997), encara que aquesta explicació no és acceptada per tothom (Pitz, 2002). El que podem tenir clar, per això, és que l'única diferència que un *villare* tenia amb una *villa*, és que la *villa* tenia un terme propi, mentre que el *villare*, no tenia terme, però sí que tenia un territori propi, en el qual, hi havia tot de cases que explotaven la terra.

El més interessant entorn a aquest topònim és que la majoria, un total dels 27 topònims tractats en aquest article, anaven acompanyats d'un antropònim, el qual, en alguns casos, és contemporani a la redacció del document. Una altra característica és que en la majoria de les compra – vendes que s'han conservat, el *villare* no és objecte de venda, sinó que els objectes de venda són cases, i terres que estaven situades dins del seu territori.

En aquest sentit, doncs, podem creure com aquest tipus d'hàbitat va ser utilitzat en els segles IX – X, vivint de forma contemporània

amb l'hàbitat *villa*. La cronologia d'aquests topònims la tenim bastant exacta, ja que aquests comencen a desaparèixer, en la documentació, a finals del segle X, i principis del segle XI, essent substituïts, doncs, per la tipologia d'hàbitat de *manso*. Tot i que la desaparició documental d'aquests topònims és a finals del segle X, i inicis de l'XI, hauríem de comprovar, arqueològicament, si aquesta cronologia es veu afectada, ja que podríem pensar, a tall d'hipòtesi, que l'estructura que substitueix els *villare*, els *manso*, no deixa de ser l'emancipació de les diferents cases que estaven dins del territori del *villare*.

Tot i que en aquest apartat només haguem vist tres tipologies diferents, hem de dir, i hem de ser conscients, que hi ha moltes altres tipologies toponímiques que ens poden indicar indrets d'hàbitat d'època altomedieval, o fins i tot, zones d'hàbitat ocupades en èpoques anteriors a l'edat mitjana. Per a poder observar possibles emplaçaments romans, podem observar la tipologia de *prata*, la qual ens pot indicar un tipus d'explotació agrària. Si realment ens interessa poder observar possibles emplaçaments tarδοantics, podem observar la tipologia de *pradinae*, *coromnies* i *miralles*. En el cas de les *pradinae*, ens pot indicar unes restes d'hàbitat que estan ensorrades (Coromines, 1995). En el cas de les *coromines*, ens poden indicar explotacions agràries, i en el cas de les *miralles*, ens poden indicar petits agrupaments d'hàbitat que estant emmurallats (Araguas, 2006). A part d'aquestes tipologies, més les vistes anteriorment, podem trobar, en la documentació, altres mencions a indrets habitats, tal i com poden ser les mencions a *lock*, *casas*, *valls*, *deveses* o *campes*, entre d'altres. Així doncs, són moltes les tipologies que podem trobar en la documentació que ens poden indicar indrets d'hàbitat, encara que les més freqüents, per a l'època altomedieval són les que hem tractat en aquest apartat. ■

Bibliografia

ARAGUAS, P. (2006): Muro, castro, roca... Peuplement rural et fortification aux confins de la Catalogne et de l'Aragon pré-romans. En P. SÈNAC, *De la Tarraconaise à la marche supérieure d'Al-Andalus (Ive - XI e siècle). Les habitats ruraux*. (págs. pp. 211 - 223). Toulouse: Études Médiévales ibériques.

BALANÀ ABADIA, P. (2001): Les "cireres" de la conca del Llobregat. *XLIV Assamblea Intercomarcal d'Estudiosos*. (págs. pp. 55 - 69). Sant Vicenç de Castellet: Centre d'Estudis del Bages.

BILLY, P.-H. (2002): Villare et villarium. *Nouvelle Revue d'Onomastique*, nº 39 - 40, pp. 57 - 104.

CARNEIRO REY, J. A. (2000): Toponimia e arqueologia (algunes notes verbo de toponimia arqueològica). *Gallaecia*, nº 19, pp. 369 - 380.

CASTAÑO, A. M. (2007): Toponimia: una ciencia entretenida. *Per Abbat* 3, pp 75 - 85.

COROMINES, J. (1995): *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona: Curial.

DAURA I, A, GALOBART, J, PIÑERO, J. (1995): *"Arqueologia al Bages"*. Manresa: ed. Centre d'Estudis del Bages

ENRICH, J., ENRICH, J., PEDRAZA, L. (1995): Vilacalera de Castellfolit del Boix (Bages). Un assentament de l'antiguitat tardana. *Tribuna d'arqueologia* nº 1993, 1994, 1995. Barcelona: ed. Generalitat de Catalunya, Departament de cultura, i autors.

FERNÁNDEZ MIER, M. (2006): La toponimia como fuente para la historia rural: la territorialidad de la aldea feudal. *Territorio, Sociedad y Poder. Revista de Estudios Medievales*, nº 1, pp. 35 - 52.

FERNÁNDEZ, J. M. (1985): Toponimia y Arqueología en la Provincia de Badajoz. Norba. *Revista de historia*, nº 6, pp 67 - 84.

- FOLCH IGLESIAS, C.** (2003): Estratègies de conquesta i ocupació islàmica del nord-est de Catalunya. *Quaderns de la Selva*, 15, pp. 139-154.
- JIMÉNEZ, R.** (2006): El lenguaje no arbitrario: la toponímia espanyola. *Interlingüística*, pp. 547 - 552.
- MARCET, J.** (2004): Primeres Jornades sobre Toponímia Catalana. *Llengua i literatura: Revista anual de la Societat Catalana de Llengua i literatura*, pp. 691 - 700.
- MARTÍ CASTELLÓ, R.** (2006): Del fundus a la parrochia. Transformaciones del poblamiento rural en Cataluña durante la transición medieval. *Villa 1. De la Tarraconaise à la Marche supérieure d'Al-Andalus (IV - XI siècle). Les habitats ruraux.* (págs. pp. 145-167). Toulouse: Philippe Sénac (Ed).
- MARTÍ CASTELLÓ, R.** (2001): Estrategias de Conquista y Ocupación islámica del Nordeste Peninsular. Dimensión arqueológica de la toponímia significativa. *V Congreso de Arqueología Medieval Española: actas Valladolid, 22 a 27 de marzo de 1999. vol.2* (págs. pp. 727-732). Valladolid: Junta de Castilla y León, Consejería de Educación y Cultura.
- MARTÍ CASTELLÓ, R.** (*en premsa*): L'organització territorial a Catalunya entre l'antiguitat i el feudalisme.
- MOREU-REY, E.** (1965): *Els noms de lloc*. Ed. Unió Excursionista de Catalunya. Barcelona.
- ORDEIG MATA, R.** (1995): *Orià i la seva història*. Vic: Ramon Ordeig.
- PITZ, M.** (2002): Villare: éléments pour une analyse grapho-phonétique, morphologique et sémantique d'un appellatif à fonction toponymique. *Nouvelle Revue d'Onomastique*, nº 39 - 40, pp. 41 - 56.
- PLANS CANAL, J.** (2009): *El Lluçanès altomedieval a través de la Toponímia*. Universitat Autònoma de Barcelona: Treball englobat en el Màster de Ciències de l'Antiguitat i l'Edat Mitjana.
- SABATÉ CURULL, F.** (1997): *El territori de la Catalunya Medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana*. Barcelona: Fundació Salvador Vives.
- WICKHAM, C.** (2008): *Una historia nueva de la Alta Edad Media*: Ed. Crítica.